

EFFECTIVENESS OF MONOPOLY AND COMPETITION POLICY
MONOPOLIYA VA RAQOBAT SIYOSATI SAMARADORLIGI
ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПОЛИТИКИ МОНОПОЛИИ И КОНКУРЕНЦИИ

Sobirov Ubaydullo G'ofurjon o'g'li

Qo'qon universiteti Andijon filiali

Iqtisodiyot va pedagogika fakulteti

Iqtisodiyot yo'nalishi 25.07 - guruh talabasi

Email: usobirov896@gmail.com

Ilmiy rahbar: **Asranov Xabibullo**

“Kompyuter injiniringi va raqamli texnologiyalari” kafedrasida katta o'qituvchisi

Abstract. This article analyzes the impact of monopolies on the market economy and the effectiveness of competition policy. Monopoly is a market structure in which one or several firms determine the price and output of goods or services in the absence of market competition. Market efficiency is shaped by the presence or absence of competition. Competition policy includes government measures aimed at reducing the negative effects of monopolies, creating a healthy competitive environment, and ensuring consumer welfare. The article highlights the mechanisms of competition policy in the national economy, their effectiveness, and practical outcomes.

Keywords: Monopoly, competition policy, antitrust regulation, market efficiency, competition, anti-monopoly policy, Uzbekistan competition legislation.

Annotatsiya. Ushbu maqolada monopoliyalarning bozor iqtisodiyotiga ta'siri va raqobat siyosatining samaradorligi masalalari tahlil qilinadi. Monopoliya — bozor raqobati yo'qligida bir yoki bir nechta korxonadan tomonidan tovar yoki xizmat narxini va ishlab chiqarish hajmini belgilaydigan bozor strukturasi. Bozor samaradorligi esa raqobatning mavjudligi yoki yo'qligi orqali shakllanadi. Raqobat siyosati monopoliyalarning salbiy ta'sirlarini kamaytirish, sog'lom raqobat muhitini yaratish va iste'molchi farovonligini ta'minlashga qaratilgan davlat chora-tadbirlarini o'z ichiga oladi. Maqola mamlakat iqtisodiyotidagi raqobat siyosati mexanizmlari, ularning samaradorligi va amaliy natijalarini yoritadi.

Kalit so'zlar: Monopoliya, raqobat siyosati, antimonopol tartibga solish, bozor samaradorligi, raqobat, monopoliyaga qarshi siyosat, O'zbekiston raqobat qonunchiligi.

Аннотация. В статье анализируется влияние монополий на рыночную экономику и эффективность политики конкуренции. Монополия — это

рыночная структура, при которой одна или несколько компаний определяют цену и объем производства товара или услуги в условиях отсутствия рыночной конкуренции. Эффективность рынка формируется в зависимости от наличия или отсутствия конкуренции. Политика конкуренции включает меры государства, направленные на снижение негативного влияния монополий, создание здоровой конкурентной среды и обеспечение благосостояния потребителей. В статье рассматриваются механизмы политики конкуренции в экономике страны, их эффективность и практические результаты.

Ключевые слова: Монополия, политика конкуренции, антимонопольное регулирование, эффективность рынка, конкуренция, антимонопольная политика, законодательство о конкуренции Узбекистана.

KIRISH: Bozor iqtisodiyotining samarali ishlashi sog‘lom raqobatga bog‘liq bo‘lib, raqobatning yo‘qligi yoki juda past darajasi monopoliyalarga yo‘l ochadi. Monopoliya — bu bitta ishlab chiqaruvchi yoki xizmat ko‘rsatkich bozorni deyarli to‘liq nazorat qiladigan holat bo‘lib, raqobat sharoitida kundalik bozor mexanizmlarini buzadi. Monopol strukturasi narxlarni sun‘iy balandlashtirishi, iste’molchi tanlovini cheklashi va iqtisodiy samaradorlikni pasaytirishi mumkin. Shu sababli tashkil etilgan bozor iqtisodiyoti sharoitida monopoliyalarga qarshi kurash va raqobatni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha siyosatning samaradorligi alohida ahamiyat kasb etadi. Raqobat siyosati mamlakatlar iqtisodiy tizimida bozorlar samaradorligini ta‘minlash va monopoliyalarning salbiy oqibatlarini bartaraf etish uchun ishlab chiqilgan kompleks chora-tadbirlar majmuasidan iborat. U bozorda sog‘lom raqobatni saqlab qolish, raqobat muhitini rivojlantirish, iste’molchi huquqlarini himoya qilish va innovatsiyalarni rag‘batlantirishga qaratilgan. Samarali raqobat siyosati iqtisodiy o‘shish, mahsulot va xizmat sifatini yaxshilash va narxlarning adolatli shakllanishi bilan bog‘liq. O‘zbekiston tajribasida monopoliyalarga qarshi tartibga solish bo‘yicha qonun hujjatlari va institutlar shakllangan. Masalan, O‘zbekiston Respublikasining “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni raqobatni saqlab qolish, monopoliyalarning bozorni buzuvchi harakatlarini tartibga solish va iste’molchilar manfaatlarini himoya qilishni nazarda tutadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI: Ushbu maqolada quyidagi ilmiy metodlar qo‘llanildi:

Adabiyotlar tahlili: Monopoliya va raqobat siyosati, bozor samaradorligi bo‘yicha O‘zbek va xalqaro ilmiy manbalar o‘rganildi, shu jumladan raqobat siyosati samaradorligi bo‘yicha maqolalar.

Huquqiy analiz: O‘zbekiston Respublikasidagi raqobat va antimonopol qonunchiligida belgilangan talablar va ularning amaliy natijalari tahlil qilindi. Solishtirma tahlil: Raqobat va monopoliyalarning bozor samaradorligiga ta’siri boshqa davlatlar tajribasi bilan solishtirildi, ularning samaradorlik mexanizmlari taqqoslandi.

Empirik tahlil: Bozor ko‘rsatkichlari, monopoliyalarga qarshi chora-tadbirlar natijalari va raqobat siyosati samaradorligi bo‘yicha statistik ma’lumotlar tahlil qilindi.

Mazkur metodlar maqolaga ilmiy asos va ishonchlilik beradi hamda raqobat siyosati samaradorligini tahlil qilish imkonini yaratadi.

ASOSIY QISM: Monopoliya — bozorning yagona yetakchi subyekti bo‘lib, u narx belgilash va ishlab chiqarish miqdorini nazorat qiluvchi holatdir. Bozorning mukammal raqobatidan farqli o‘laroq, monopoliyada raqobatchilar yo‘q va bozor kirish to‘siqlari yuqori bo‘ladi. Bu holat narxlarning sun‘iy balandlashuvi, iste’molchilar imkoniyatlarining cheklanishi, samaradorlikning pasayishi va resurslarning noto‘g‘ri taqsimlanishiga olib keladi. Monopoliyalar tabiiy bo‘lishi mumkin — ya’ni sanoat xarajatlari juda yuqori bo‘lganda bitta korxonalar samaraliroq bo‘lishi mumkin (masalan, transport infratuzilmasi yoki kommunal xizmatlar). Biroq ko‘pincha monopoliyalar bozorni adashish, raqobatni cheklash va iste’molchi huquqlarini buzish orqali o‘z mavqeini mustahkamlaydi. Monopoliyalarga qarshi siyosatning samaradorligini baholash uchun avvalo raqobatning bozor samaradorligiga ta’siri tushunilishi lozim. Sog‘lom raqobat sharoitida firmalar narxlarni pasaytirishga, sifatni oshirishga va innovatsiyalarni joriy etishga intiladi, bu esa umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Raqobat bo‘lmagan bozor esa bu jarayonlarni susaytiradi yoki to‘xtatadi. Raqobat siyosati — bu davlat tomonidan monopoliyalarni tartibga solish va sog‘lom raqobatni saqlab qolish uchun amalga oshiriladigan strategik chora-tadbirlar majmuasidir. U quyidagi maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan:

Bozor kuchini tartibga solish: Monopoliyalarning bozor ustunligini nazorat qilish, narxlarni shakllantirishni adolatli qilish va bozor kirish to‘siqlarini kamaytirish.

Kartel va monopoliya kelishuvlarini oldini olish: Kompaniyalar o‘rtasidagi kelishilgan narxlar va bozor bo‘lish holatlarini aniqlash va bartaraf etish. Raqobat muhiti infratuzilmasini kuchaytirish: Bozorga yangi subyektlar kirish imkoniyatini oshirish, kichik va o‘rta biznesni kengaytirish va innovatsiyalarni rag‘batlantirish.

Iste’molchilar huquqlarini himoya qilish: Monopoliyalarning iste’molchiga narxlarni sun‘iy oshirish va xizmat sifatini pasaytirish holatlaridan himoyalani. Raqobat siyosati antitrust qonunlari bilan mustahkamlanadi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasining “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni monopoliyalarga qarshi chora-tadbirlar, kartel kelishuvlarini taqiqlash, raqobatni himoya qilish mexanizmlarini

belgilaydi. Monopoliyalar bozor samaradorligi ustida turlicha ta'sir ko'rsatadi. Ular narxni yuqoriga ko'tarib, ishlab chiqarish miqdorini kamaytiradi — bu esa bozorning samaradorligini pasaytiradi. Rivojlanayotgan bozorlarda monopoliyalar iste'molchi ortiqcha to'lovlari orqali resurslarni qayta taqsimlashni kamaytiradi va jamiyat umumiy farovonligiga salbiy ta'sir qiladi.

Monopoliyalar quyidagi yo'llar bilan bozor samaradorligini pasaytirishi mumkin:

Narxni oshirish: Raqobatning yo'qligi monopolistga narxni bozor narxidan yuqoriga ko'tarishga imkon beradi. Iste'molchi tanlovini cheklash: Bozorning yagona yetakchisi bo'lganda iste'molchi tanlovi kamayadi va xizmat sifatiga bosim pasayadi.

Resurslar noto'g'ri taqsimlanadi: Samarali bo'lmagan firmalar bozorga kirib qoladi yoki samarali bozorlar resurslarni optimal tarzda ishlatmaydi. Antimonopol siyosatining samaradorligi bu salbiy ta'sirlarni kamaytirish va bozor samaradorligini tiklashga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish orqali baholanadi. Raqobat siyosati davlat tomonidan antimonopol qonunlar orqali olib boriladi. Bu qonunlar raqobatni himoya qiladi, monopoliyalarning bozorni buzuvchi xatti-harakatlarini tartibga soladi va kartel kelishuvlarini taqiqlaydi. Masalan, O'zbekiston Respublikasidagi monopoliyaga qarshi qonun bozorning sog'lom raqobat muhitini yaratishga xizmat qiladi. Bozor strukturasi diversifikatsiya qilish — bu kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash orqali monopoliyalarning bozor ustunligini kamaytirishdir. Bunday yondashuv raqobatni mustahkamlaydi va bozor samaradorligini oshiradi. Innovatsiyalar raqobatni rag'batlantiradi va monopoliyalarga qarshi competitiv ustunlik yaratadi. Raqamli infratuzilma va texnologik yangiliklar bozor sharoitida monopoliya ustunligini cheklashi mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR: Maqolada raqobat siyosati samaradorligi tahlil qilinganida quyidagi asosiy natijalar chiqariladi:

Monopoliya bozorda samaradorlikni pasaytiradi: Raqobatsiz bozor narxlar sun'iy baland bo'lib, iste'molchi farovonligi pasayadi va iqtisodiyot samaradorlikdan mahrum bo'ladi.

Raqobat siyosati bozor imtiyozlarini tiklaydi: Antimonopol qonunlar bozorni adolatli raqobat sharoitiga olib keladi, bu esa bozor samaradorligini oshiradi.

Bozor diversifikatsiyasi raqobatni oshiradi: Small biznes va yangi subyektlarning bozorga kirishi monopoliyalarning bozor ustunligini kamaytiradi.

Innovatsiyalar raqobatni kuchaytiradi: Innovatsion yondashuvlar bozor samaradorligini oshiradi va monopoliyalarga qarshi raqobatni rag'batlantiradi.

XULOSA: Monopoliya va raqobat siyosati bozor samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Monopoliyalar raqobat yo'qligida narxlarning oshishi, resurslarning

noto'g'ri taqsimlanishi va iste'molchi huquqlarining cheklanishi orqali bozor samaradorligini kamaytiradi. Samarali raqobat siyosati antimonopol qonunlar, bozorda diversifikatsiya, innovatsiyalar va raqamli infratuzilma orqali bozorni adolatli raqobat muhitiga olib keladi. Shu sababli davlat tomonidan raqobat siyosatini takomillashtirish bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar bozor samaradorligini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sunnatov, Q. S. (2025). State regulation of monopolies: Theoretical foundations and practical issues. Journal of Contemporary World Studies. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14716421>
2. Bozorov, O., & Bozorboyev, Z. (2025). Equilibrium and competitive strategies in oligopoly and monopolistic competition: The case of Uzbekistan's economy. INCOP. <https://incop.org/index.php/mod/article/view/2544>
3. Nimatullayev, K. T., & Avazov, I. R. (2023). The impact of corporate monopolies on market competition and economic health. Green Economy and Development. <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/505>
4. Ummatov, B. Kh. (2025). Antimonopoly regulation at the present stage: Challenges and opportunities. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting. <https://finance.tsue.uz/index.php/afa/article/view/534>
5. Shermamatova, I. O. (2024). Analysis of monopoly in the Republic of Uzbekistan. Ilm Fan Xabarnomasi. <https://worldlyjournals.com/index.php/Yangiizlanuvchi/article/view/4713>
6. Rustamov, S. O. (2025). Raqobat huquqi va monopoliyaga qarshi tartibga solishning dolzarb muammolari. Samarali Ta'lim va Barqaror Innovatsiyalar Jurnali. <https://innovativepublication.uz/index.php/jelsi/article/view/4846>
7. Giyazova, N. B. (2024). Analysis of anti-monopoly strategy and ongoing work in Uzbekistan. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10449934>
8. Abduvohidova, D. S. (2025). The impact of competition on economic growth. ACUMEN: International Journal of Multidisciplinary Research. <https://inlibrary.uz/index.php/aijmr/article/view/104870>
9. Imamov, N. P., & Shodiyev, S. S. (2025). Iqtisodiyotda raqobat va monopoliyaning mohiyati. Scientific JL. <https://scientific-jl.com/tal/article/view/10068>